

ЛЕКЦІЯ 2. ЮРИДИЧНА ЕТИКА: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ВИДИ, ДЖЕРЕЛА

1. ЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО МОРАЛЬ І МОРАЛЬНІСТЬ

1.1. Етика в системі філософського знання

Етика (від грец. *ethos* — звичай, вдача) є однією з найдавніших теоретичних дисциплін, що виникла як частина філософії. Термін «етика» був введений Аристотелем для позначення практичної філософії, що вивчає питання моралі та моральності. У своїй праці «Нікомахова етика» Аристотель визначив етику як вчення про чесноти і про те, як людина повинна жити, щоб досягти блага і щастя (*eudaimonia*).

Етика як філософська наука досліджує сутність, походження і розвиток моралі, її місце в системі інших суспільних відносин, обґрунтовує моральні принципи, норми і цінності. На відміну від моралі, яка є практичним феноменом суспільного життя, етика виступає теоретичною рефлексією над моральним досвідом людства.

1.2. Співвідношення понять «мораль» і «моральність»

У вітчизняній філософській і юридичній традиції важливо розрізняти поняття «мораль» і «моральність», хоча в деяких європейських мовах ці терміни є синонімічними.

Мораль (від лат. *moralis* — звичаєвий) розуміється як система норм, принципів і цінностей, що регулюють поведінку людей з точки зору добра і зла, справедливості і несправедливості. Мораль є об'єктивним соціальним явищем, сукупністю вимог, що пред'являються суспільством до особистості.

Моральність — це суб'єктивна сторона моралі, ступінь засвоєння особистістю моральних норм і принципів, їх реалізація в поведінці та діяльності. Моральність характеризує міру відповідності поведінки індивіда моральним вимогам суспільства.

1.3. Функції моралі в суспільстві

Мораль виконує ряд важливих соціальних функцій:

- **Регулятивна функція** — мораль регулює поведінку людей у всіх сферах життя через систему норм, принципів і оцінок;
- **Оціночна функція** — мораль виступає критерієм оцінки дій, вчинків, відносин з позицій добра і зла;
- **Виховна функція** — мораль формує моральну свідомість, моральні почуття і переконання особистості;
- **Пізнавальна функція** — мораль сприяє пізнанню людиною себе, інших людей і суспільних відносин;
- **Комунікативна функція** — мораль є основою людського спілкування, довіри і співпраці.

1.4. Специфіка моралі як соціального регулятора

На відміну від права, мораль має ряд специфічних характеристик:

1. **Універсальність** — моральні норми поширюються на всі сфери людської діяльності і всі верстви населення;

2. **Внутрішній характер регуляції** — мораль апелює до совісті, почуття обов'язку, внутрішніх переконань особистості;

3. **Відсутність формальної визначеності** — моральні норми не закріплені в офіційних документах, не мають чіткої процедури застосування;

4. **Автономність санкцій** — порушення моральних норм викликає осуд суспільства, докори совісті, але не передбачає юридичної відповідальності.

2. ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

2.1. Генеза професійної етики

Професійна етика виникла в процесі суспільного поділу праці і формування професійних груп. Перші етичні кодекси з'явилися в професіях, що безпосередньо стосувалися життя, здоров'я, прав і свобод людини — медицині (клятва Гіппократа, V ст. до н.е.), юриспруденції (робота давньоримських юристів).

Професійна етика — це сукупність моральних норм, принципів і цінностей, що регулюють поведінку представників певної професії з урахуванням специфіки їх професійної діяльності та відповідальності перед суспільством.

2.2. Структура професійної етики

Професійна етика як система включає:

1. **Моральну свідомість професійної групи** — систему поглядів, уявлень, переконань про професійний обов'язок, честь, гідність;

2. **Професійні моральні відносини** — відносини між представниками професії, а також між професіоналами і клієнтами, суспільством;

3. **Професійну моральну діяльність** — реалізація моральних принципів у конкретній професійній практиці;

4. **Професійні етичні норми і кодекси** — формалізовані правила професійної поведінки.

2.3. Критерії виділення професійної етики

Не кожна професія має власну професійну етику. Необхідність у спеціальних етичних нормах виникає за наявності таких умов:

- Професійна діяльність безпосередньо впливає на життя, здоров'я, права, свободи людини;
- Професія передбачає особливу довіру з боку суспільства і клієнтів;
- Існує асиметрія інформації і влади між професіоналом і клієнтом;
- Професійна діяльність потребує високого рівня кваліфікації і самостійності в прийнятті рішень;
- Існує корпоративна солідарність і самоврядування професійної групи.

3. ОСОБЛИВЕ МІСЦЕ ЕТИКИ В ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА

3.1. Правові засади етики юриста в Україні

Необхідність дотримання етичних стандартів юристами закріплена в низці нормативно-правових актів України:

Конституція України (ст. 129) встановлює, що суддя при здійсненні правосуддя є незалежним та керується принципом верховенства права. Стаття 3 Конституції визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (ст. 56) встановлює, що суддя у своїй діяльності повинен дотримуватися Кодексу суддівської етики, затвердженого Радою суддів України.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI (ст. 1) визначає, що адвокатура є незалежною від органів державної влади та інших суб'єктів інституцією, яка забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги. Стаття 7 цього Закону встановлює, що адвокат зобов'язаний додержуватися Правил адвокатської етики.

Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII (ст. 18) передбачає, що прокурор у своїй діяльності керується принципами верховенства права, законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII встановлює правила етичної поведінки для всіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

3.2. Специфіка юридичної професії

Юридична професія характеризується низкою особливостей, що зумовлюють підвищені етичні вимоги:

Монополія на правову допомогу. Юристи (особливо адвокати) мають виключне право на здійснення представництва в судах, консультування з правових питань. Це створює особливу відповідальність перед суспільством.

Владні повноваження. Судді, прокурори, слідчі наділені державно-владними повноваженнями, що можуть суттєво впливати на долі людей. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року встановлює право на справедливий судовий розгляд, що передбачає не лише юридичну, а й етичну бездоганність судді.

Конфіденційність інформації. Юристи мають доступ до особистої, часто інтимної інформації клієнтів. Стаття 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює, що адвокатська таємниця є обов'язковою для адвоката.

Конфлікт інтересів. Юристи часто стикаються з ситуаціями, де інтереси клієнта можуть суперечити інтересам правосуддя, суспільства або особистим інтересам юриста.

Публічність професії. Діяльність юристів, особливо в резонансних справах, перебуває під пильною увагою суспільства та ЗМІ. Репутація окремого юриста впливає на довіру до правової системи загалом.

3.3. Етичні виклики в юридичній практиці

Сучасні юристи стикаються з численними етичними дилемами:

- Як поєднати інтереси клієнта з вимогами справедливості?
- Чи може адвокат захищати особу, вину якої він не заперечує?
- Які межі допустимості в процесуальній тактиці?
- Як діяти в умовах тиску з боку влади, бізнесу, громадськості?
- Як зберегти незалежність і об'єктивність у політично мотивованих

справах?

Ці питання не мають однозначних відповідей, але потребують етичної рефлексії і керування професійними етичними стандартами.

4. СТРУКТУРА, ВИДИ І НОРМИ ЮРИДИЧНОЇ ЕТИКИ

4.1. Структура юридичної етики

Юридична етика має складну структуру, що включає:

Загальні моральні принципи, адаптовані до юридичної професії:

- Справедливість
- Чесність і порядність
- Повага до прав і гідності людини
- Гуманізм
- Відповідальність

Специфічні професійні принципи:

- Верховенство права
- Законність
- Незалежність і неупередженість
- Професіоналізм і компетентність
- Конфіденційність

Корпоративні етичні норми — правила, закріплені в етичних кодексах окремих юридичних професій.

Індивідуальна моральність — особиста система цінностей і переконань юриста.

4.2. Види юридичної етики

Залежно від виду юридичної діяльності розрізняють:

4.2.1. Суддівська етика

Регулюється **Кодексом суддівської етики**, затвердженим XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 (із змінами). Кодекс встановлює:

- Принцип незалежності (ст. 2) — суддя повинен бути незалежним у професійній діяльності та керуватися лише Конституцією та законами України;
- Принцип об'єктивності (ст. 3) — суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки об'єктивно та неупереджено;
- Принцип чесності та непідкупності (ст. 4);
- Принцип рівності (ст. 5);
- Принцип компетентності та дбайливості (ст. 6).

Кодекс також регулює позасудову діяльність суддів, встановлює заборону на політичну діяльність, обмеження щодо роботи в органах управління юридичних осіб.

4.2.2. Адвокатська етика

Регулюється **Правилами адвокатської етики**, затвердженими З'їздом адвокатів України 09.06.2017 (із змінами). Правила визначають:

- Принцип верховенства права (п. 1) — адвокат визнає верховенство права та сприяє його утвердженню;
- Принцип законності (п. 2);
- Принцип незалежності (п. 3) — адвокат є незалежним у своїй професійній діяльності;
- Принцип конфіденційності та дотримання адвокатської таємниці (п. 9);
- Принцип уникнення конфлікту інтересів (п. 10).

Правила містять спеціальні вимоги щодо:

- Реклами адвокатських послуг (розділ IV);
- Гонорару адвоката (розділ V);
- Відносин адвоката з клієнтом (розділ II);
- Відносин між адвокатами (розділ VI).

4.2.3. Прокурорська етика

Хоча окремого кодексу прокурорської етики в Україні не затверджено, етичні стандарти прокурорів впливають з:

- Закону України «Про прокуратуру» (глава 3 «Статус прокурора»);
- Міжнародних стандартів (Керівні принципи щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності в серпні 1990 р.);
- Закону України «Про запобігання корупції».

Прокурор повинен керуватися принципами:

- Об'єктивності — прокурор досліджує як обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного/обвинуваченого;
- Публічності — діяльність прокуратури здійснюється гласно;
- Політичної нейтральності.

4.2.4. Етика юриста-практика (корпоративного юриста, правового консультанта)

Для цієї категорії юристів окремого етичного кодексу в Україні не розроблено. Однак їхня діяльність регулюється:

- Загальними принципами професійної етики;
- Внутрішніми корпоративними правилами;
- Міжнародними стандартами (зокрема, кодексами юристів компаній міжнародних асоціацій).

4.3. Норми юридичної етики

Норми юридичної етики — це конкретні правила поведінки, що деталізують етичні принципи. Вони мають ряд особливостей:

Форма вираження — норми юридичної етики формулюються як імперативні приписи («адвокат зобов'язаний», «суддя не має права») або як рекомендації («адвокату слід», «прокурору доцільно»).

Джерело встановлення — норми закріплюються в етичних кодексах, що приймаються самими професійними спільнотами (з'їздами суддів, адвокатів), а не державою.

Механізм забезпечення — порушення етичних норм тягне дисциплінарну відповідальність:

- Для суддів — згідно зі ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»;
- Для адвокатів — згідно зі ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та розділом IX Правил адвокатської етики.

Приклади конкретних етичних норм:

Для суддів:

- Заборона судді бути представником або захисником в судах (п. 4.5 Кодексу суддівської етики);
- Заборона судді розголошувати інформацію, що стала їй відома під час обговорення судового рішення (п. 3.5).

Для адвокатів:

- Заборона на представництво протилежних сторін у спорі (п. 26 Правил адвокатської етики);
- Обов'язок інформувати клієнта про можливий конфлікт інтересів (п. 27);
- Заборона на рекламу, що містить гарантії позитивного результату (п. 59).

5. ДЖЕРЕЛА ЮРИДИЧНОЇ ЕТИКИ

5.1. Поняття та види джерел юридичної етики

Джерела юридичної етики — це форми вираження етичних норм і принципів, що регулюють поведінку юристів. На відміну від джерел права, джерела юридичної етики не завжди мають формально-юридичний характер.

5.2. Національні джерела юридичної етики

5.2.1. Законодавчі акти

Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР — основоположний документ, що закріплює фундаментальні цінності правової держави: права людини, справедливість, верховенство права.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII — встановлює правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя, статус суддів, вимоги до їх професійної етики.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI — визначає правові засади організації і діяльності адвокатури, статус адвоката, обов'язковість дотримання Правил адвокатської етики.

Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII — визначає правові засади організації і діяльності прокуратури, статус прокурорів.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII — встановлює етичні вимоги до поведінки всіх осіб, уповноважених на виконання функцій держави, включаючи суддів і прокурорів.

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI — містить норми про етичні аспекти кримінального провадження (право на захист, презумпція невинуватості, заборона катування тощо).

Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV та **Господарський процесуальний кодекс України** від 06.11.1991 № 1798-XII — містять процесуальні норми, що мають етичний зміст.

5.2.2. Корпоративні етичні кодекси

Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013 (зі змінами, внесеними рішенням XXI чергового з'їзду суддів України від 30.11.2022) — єдиний в Україні корпоративний етичний кодекс, затверджений професійною спільнотою. Складається з преамбули і 7 статей, що закріплюють принципи суддівської етики.

Правила адвокатської етики, затверджені З'їздом адвокатів України 09.06.2017 (із змінами від 17.11.2023) — найбільш деталізований етичний документ, що містить 10 розділів і понад 100 пунктів. Регулює:

- Загальні положення і принципи;
- Відносини адвоката з клієнтом;
- Відносини адвоката з судом та іншими органами;
- Рекламу адвокатських послуг;
- Гонорар адвоката;
- Відносини між адвокатами;
- Дисциплінарну відповідальність.

5.2.3. Судова практика

Рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення принципу верховенства права, незалежності суддів, права на справедливий суд.

Рішення Вищої ради правосуддя з питань суддівської етики та дисциплінарних проваджень щодо суддів.

Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури щодо порушень адвокатської етики.

5.2.4. Звичай та традиції

Усталені практики поведінки в судових засіданнях, звернення учасників процесу один до одного, традиції мантиї суддів та адвокатів.

5.3. Міжнародні джерела юридичної етики

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

5.3.1. Універсальні міжнародні документи

Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 — хоча формально не є юридично обов'язковою, визнається як основоположний документ у сфері прав людини, що визначає етичні орієнтири для юристів.

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 (ратифікований Україною) — містить фундаментальні права людини, дотримання яких є етичним обов'язком юристів.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 (ратифікована Україною) — встановлює абсолютну заборону катувань.

Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29.11.1985 і 40/146 від 13.12.1985 — визначають стандарти незалежності суддів.

Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності у серпні 1990 р. — встановлюють, що юристи повинні:

- Підтримувати честь і гідність юридичної професії;
- Захищати права клієнтів;
- Дотримуватися конфіденційності;
- Уникати конфлікту інтересів.

Керівні принципи щодо ролі осіб, які здійснюють судове переслідування (Guidelines on the Role of Prosecutors), прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності у серпні 1990 р. — визначають етичні стандарти для прокурорів.

Бангалорські принципи поведінки суддів, прийняті Групою з питань підтримання добропорядності судової системи Гаазької конференції 2002 р., схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 2006/23 від 27.07.2006 — встановлюють 6 основних цінностей: незалежність, безсторонність, чесність, пристойність, рівність, компетентність і старанність.

5.3.2. Європейські стандарти

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифікована Україною у 1997 р.) — фундаментальний документ, що встановлює право на справедливий суд (ст. 6), заборону катувань (ст. 3), право на повагу до приватного життя (ст. 8).

Рекомендація Rec(2000)21 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо свободи здійснення професії адвоката від 25.10.2000 — встановлює стандарти незалежності адвокатів, конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів.

Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 — визначає принципи статусу суддів, включаючи етичні вимоги.

Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010 — встановлює стандарти суддівської етики та відповідальності.

Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил

професійної поведінки суддів — деталізує етичні стандарти поведінки суддів.

5.3.3. Документи міжнародних професійних організацій

Загальний кодекс правил для адвокатів Європейського Співтовариства (Code of Conduct for European Lawyers), прийнятий Радою адвокатських асоціацій і правничих товариств Європи (CCBE) 28.10.1988 (остання редакція від 19.05.2006) — застосовується до транскордонної діяльності адвокатів в ЄС.

Стандарти незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів (IBA) 1990 р. — встановлюють принципи незалежності адвокатів.

Загальні принципи етики адвокатів Міжнародної асоціації юристів (IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession) 2011 р. — визначають загальні етичні стандарти для адвокатів усього світу.